

## UN VECHI PROIECT DE DICȚIONAR ENCICLOPEDIC ROMÂN

(I. ELIADE RĂDULESCU ȘI N.B. RUSSO LOCUSTEANU)

RADU TOMOIAȚĂ

La câțiva ani după apariția „*Dicționarului de la Buda*“ (1825), I. Eliade, ca purtător de cuvânt al Societății literare înființate de el împreună cu Dinicu Golescu, a subliniat în încheierea renumitei sale *Gramatici românești* din 1828 necesitatea de a se întocmi „o Academie de câțiva bărbați, a căror treabă să fie numai literatura românească, care cu vremea vor pune în regulă și vor desăvârși limba prin facerea unui dicșioner“. Preocupările sale ortografice și gramaticale vor fi subordonate de acum înainte țelului elaborării finale a unui dicționar al limbii române sau, cum se exprima el, a unui „dicșioner rumânește cu rumânește“. Programul formulat în 1828 de Eliade avea să devină în 1866 programul Societății literare române, viitoarea Academie Română, înființată cu misiunea întreită : „a) de a determina ortografia limbii române, b) de a elabora gramatica limbii române, c) de a începe și realiza lucrarea dicționarului român“<sup>1</sup>.

Ca și în alte țări, și în țara noastră nevoia întocmirii unui dicționar de limbă a primat asupra celei a întocmirii unui dicționar enciclopedic, dar în același timp a pregătit terenul în vederea elaborării acestuia într-o perioadă mai avansată a dezvoltării sociale și culturale. Începând din 1829, foile lui Eliade și Asachi — la care mai târziu s-au adăugat cele ale lui Barițiu și ale altora — au acordat o importanță deosebită introducerii neologismelor în limbă și explicării lor. Majoritatea neologismelor introduse aveau, bineînțeles, pe lângă caracterul strict de limbă, un pronunțat caracter enciclopedic. O orientare prin excelență enciclopedică aveau rubricile de „varietăți“ ale acestor foi. Ca redactor al „*Curierului românesc*“, Eliade a introdus sistematic în limbă și a explicat prin sinonimie sau recurgând la definiții sute de termeni neologistici din domeniul politicii și dreptului, al științelor naturii și tehnicii, dintre care foarte mulți s-au încetățenit sub însăși forma propusă de el. La începutul anului 1842, Eliade a inaugurat chiar o rubrică specială intitulată

<sup>1</sup> Analile Societatei Academice Romane. Tomul I, București, 1869, p. 3.

„Cite ceva“, în cadrul căreia a dat mai multe mostre de articole de la litera A ale unui dicționar enciclopedic cu orientare preponderent politică. Acest prim proiect de dicționar enciclopedic al lui Eliade se referea atît la nume comune cit și la nume proprii, îndeosebi la personalități. Semnalăm cu titlu de exemplu articolele *Abélard* (nr. 7), *Absolutism* (nr. 26) și *Abuz* (nr. 31 și supliment), subliniind că ultimul prezintă o importanță excepțională pentru exegeza gândirii social-politice a lui Eliade în ansamblul său. După publicarea articolului *Abuz*, remarcabil prin fronda sa antifeudală și antiboierească, Eliade a sistat rubrica enciclopedică „Cite ceva“; coarda fusese întinsă prea tare, iar continuarea jocului devenea de-a dreptul periculoasă.

În afară de presă și de literatura de traduceri din deceniile 4 și 5 ale secolului trecut (al cărei principal promotor a fost tot Eliade), un anumit rol în pregătirea condițiilor prealabile elaborării unui dicționar enciclopedic român a revenit indiscutabil unor încercări timide de întocmire a unor dicționare de conversație, neologistiche sau dintr-un domeniu științific de specialitate. Dintre acestea cităm: *Lexicon de conversație* îngrijit de Gh. Asachi, Iași, 1842 (din care a apărut o singură fasciculă); *Disionarașul românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, 1851, de paharnicul T. Stamate; *Dicționar rumân*, Mic reper-tor de cunoștințe generale, coprinzind vorbe streine cu etymologia, termi-ni tehnici, numiri proprie, noțiuni istorice ș.c.l., București, 1862, de G. M. Antonescu; *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și străine neintroduse și introduse în limbă*, cuprinzind și termeni științifici și literari, București, 1862, de E. Protopopescu și V. Popescu; *Dicționar topografic și statistic al României*, București, 1872, de D. Prundescu.

Într-un asemenea climat de marcate preocupări lexicografice, care se orientau spontan în cele din urmă spre un dicționar enciclopedic, a încolțit și interesul timpuriu al lui Nicolae Barbu Russo Locusteanu (1821—1901) pentru lucrări dicționaristice. Ca și în cazul lui Eliade Rădulescu, avem de-a face cu un autodidact. Instrucția sa regulată se limita la școala primară, urmată la Craiova, după terminarea căreia și-a cîștigat timp de doisprezece ani existența, pînă la 1846, ca funcționar administra-tiv. La 1848, Russo Locusteanu a devenit prefectul revoluționar al județului său natal, Romanati. La începutul exilului, petrecut în Turcia, el s-a calificat ca inginer hotarnic și și-a însușit la perfecție limba fran-ceză, lucru care i-a permis să asimileze întinse cunoștințe de cultură generală. Între 1856 și 1857 Locusteanu a colaborat cu Eliade Rădulescu la redactarea revistei „Conservatorul“ și a ediției sale franceze „le Conservateur“. După întoarcerea în țară, el s-a consacrat ca un publicist progresist, sprijinind reformele lui Cuza și Kogălniceanu și aderînd, în 1871, la gruparea liberală radicală condusă de C. A. Rosetti.

Încă prin 1845, în timp ce era ajutor de subprefect la o plasă din Oltenia, N. Rusu s-a încumetat să alcătuiască pe baza istoriei univer-sale a lui Lesviodox, tradusă din grecește în limba română, un *Dic-*

ționar istoric, după mărturisirea sa „foarte rudimentar și foarte ne-complet”<sup>2</sup>, al cărui manuscris s-a pierdut printre hîrțile profesorului Ion Maiorescu. În primii ani ai exilului revoluționar, N. Russo Locusteanu s-a lăsat furat din nou de pasiunea sa lexicografică. De astă dată el s-a avîntat la elaborarea unui dicționar enciclopedic, deși îi lipsea încă pregătirea necesară pentru ducerea la capăt a unei sarcini atît de grele. Privind critic încercarea discipolului său, dar îndemnîndu-l totuși să persevereze, Eliade i-a scris la 20 aprilie 1852 din Chio :

„Amatul meu domn,

Mi-ai vorbit cît ai fost în Chio de întreprinderea ce ți-ai propus : îmi scrii și acum și-mi pare bine, căci văd că serios vrei să intri într-un drum, în care cu adevărat ai să vezi și să afli multe folositoare. Această lucrare, și însuși de nu vei afla mijloace a o publica curînd, este însă un studiu întins și universal : și de nu vor avea românii cartea, vor avea însă un bărbat format și matur în multe, căci în multe te vei perfecționa și în multe vei lua o idee și o curiozitate a le căuta airea și mai pe larg și mai întreg . . . ”<sup>3</sup>.

În perioada care a urmat, Locusteanu a devenit într-adevăr un bărbat foarte erudit, capabil să participe la munca de redactare și coordonare a unui dicționar enciclopedic. Eliade relatează la p. 19 a broșurii sale *Principie de orthographia română* (1870) amănuntul interesant că Locusteanu a tradus marcele *Dicționar universal al limbii franceze* al lui Bescherelle. Ținînd seama de entuziasmul lexicografic manifestat încă din tinerețe de discipolul său, Eliade l-a înștiințat printr-o scrisoare datată din 6 martie 1870 despre proiectul său de a organiza o Academie cu 25—30 de membri, care să elaboreze „un *Dicționar enciclopedic* ce se poate lucra și tipări în mai puțin de cinci ani. Colaboratori competenți — adăuga Eliade — sînt numeroși și activi și, cît despre spesele tiparului, se găsesc în Nație”<sup>4</sup>. După șase săptămîni, printr-o nouă scrisoare, datată din 18 aprilie 1870, Eliade l-a invitat pe Locusteanu, care trăia la Caracal, să se mute la București pentru a prelua direcția Librăriei centrale pe care voia s-o înființeze și pentru a participa la elaborarea unui *Dicționar român* și a *Dicționarului enciclopedic*. În noua sa scrisoare Eliade spunea :

„Dinpreună cu scrisoarea mea ți-am trimis și *Tipograficul român* (nr. 11 din 30 martie 1870 — n.n.) cu apelul ce fac pentru librărie... Vezi că pentru librăria centrală din București las pentru director locul alb. Cauza este că sper că acesta te vei decide a fi dumneata, pentru multe cuvinte :

1) Că vom avea ocazia a elabora împreună la un *Dicționar român* și la cel enciclopedic.

<sup>2</sup> N. B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, Craiova, 1896, p. 46.

<sup>3</sup> *Op. cit.*, p. 108.

<sup>4</sup> *Op. cit.*, p. 145—146. Scrisoarea este reprodusă de Locusteanu *in extenso* în *Dupe exil*, vol. I, Craiova, 1898, pp. 334—335.

2) Că fiind în lista membrilor unei adevărate Academii române și numele d-tale, ești necesar a fi în București.

3) Că încît pentru ale intereselor private, direcția librăriei centrale poate da un profit și n-ași vrea ca acest profit să se dea unui străin.

4) Că fiind laborios și inteligent din natură, ești dator Provedinței și d-tale însuși a-ți ocupa postul predestinat.

Putem face mult împreună.

Răspunde-mi curînd<sup>5</sup>.

Proiectul elaborării unui Dicționar român, diferit de cel al Societății academice române, vădește divergențele dintre Eliade și ceilalți membri ai acestei societăți, care nu au acceptat proiectul ortografic susținut de el ca prim președinte al Academiei. „Adevărata Academie română“, despre care vorbește Eliade în scrisoarea sa, era concepută ca o asociație de savanți separată. Dacă Dicționarul român preconizat de Eliade ar fi fost realizat în spiritul italianismului său, el ar fi fost tot atît de artificial ca și dicționarul latinist al lui A. T. Laurian și I. C. Massim, publicat de Academie în anii 1873—1876. Este însă regretabil că îmbolnăvirea gravă a lui Eliade la sfîrșitul anului 1870 a împiedicat realizarea proiectului său de dicționar enciclopedic. Proiectul acesta era, în condițiile vremii, realist. Mobilizînd pentru înfăptuirea lui pe cei mai reprezentativi învățați din toate ținuturile românești, Eliade și colaboratorii săi ar fi putut să devanseze cu un sfert de veac *Enciclopedia română* (3 volume) publicată la Sibiu între 1898 și 1904 din însărcinarea și sub auspiciile „Astrei“ de dr. C. Diaconovich, secundat de o numeroasă echipă de savanți din vechiul regat și din Transilvania, devotați misiunii pe care și-o asumaseră.

După moartea lui Eliade, Locusteanu a continuat să susțină necesitatea acută a elaborării unui dicționar enciclopedic, criticînd Academia și Ministerul Învățămîntului pentru lipsa de interes ce o arătau față de o asemenea lucrare<sup>6</sup>. Spre sfîrșitul vieții sale îndelungate, el nota cu amărăciune :

„Se dau de Academie premii însemnate pentru basme, pentru scrieri ce ar fi mai putut întîrzia fără pagubă, și nu se dau pentru o istorie universală ca a lui Cantù, pentru un Dicționar enciclopedic, pentru un Dicționar istoric și geografic al țerei, mai trebuincioase și mai urgente decît tot ce s-a premiat pînă acum“<sup>7</sup>.

I. Eliade Rădulescu și credinciosul său discipol N. B. Russo Locusteanu pot fi considerați pe drept cuvînt ca precursori ai lucrărilor de

<sup>5</sup> *Amintiri din trecut*, pp. 146—147. Scrisoarea este reproducă și în *Dupe exil*, vol. I, p. 426.

<sup>6</sup> Vezi articolul *Bibliotecile educative* (1873), reproduc în *Dupe exil*, vol. I, pp. 64—85, în special pp. 82—83.

<sup>7</sup> *Amintiri din trecut*, Craiova, 1896, p. 145.

lexicografie enciclopedică în țara noastră. Foarte puțin cunoscut, proiectul de elaborare a unui dicționar enciclopedic, făurit de Eliade în 1870 o dată cu proiectul unei librării centrale cu filiale în toate orașele țării, are în istoria culturii noastre moderne o însemnătate egală, prin amploarea sa, cu aceea a vestitului proiect al Bibliotecii universale, conceput de el în anii 1843—1846<sup>8</sup>.

În imaginea de ansamblu pe care ne-am format-o despre Eliade ca enciclopedist trebuie să se includă și tentativa sa de a înzestra cultura română cu admirabilul instrument de lucru pe care îl reprezintă un dicționar enciclopedic. Și în această privință, ca în atâtea altele, se poate spune fără a greși : *La început a fost Eliade !*

---

<sup>8</sup> Vezi „Curierul românesc“, nr. 4 din 1843, nr. 18 din 1845 și nr. 26 din 1846.